

Antoni Rumiński

AKSJOLOGIA PEDAGOGICZNA W KSZTAŁCENIU NAUCZYCIELI

Pojęcia „aksjologia” i „pedagogika” należą do terminów na ogół dość jednoznacznie rozumianych i interpretowanych zarówno w literaturze, jak i w praktyce życiowej. Złożoność tych terminów zaczyna się wówczas, kiedy dotyczą statusu naukowego. Centralnym staje się dziś pytanie, czym jest i czym może być aksjologia pedagogiczna jako dziedzina nauk społecznych.

Celem tego przyczynku jest próba syntetycznego przedstawiania z jednej strony zagadnień związanych z przedmiotem aksjologii pedagogicznej, z drugiej zaś jej miejsca w kształceniu nauczycieli.

Aksjologia ogólna jest dyscypliną, która zajmuje się badaniem wartości, kryteriami wartości, ich hierarchią oraz rozstrzyga, co jest godne, cenne, co jest dobrem najwyższym. Dla aksjologa ważnym staje się zatem pytanie o to, co wyznacza kierunek życia człowieka. Wielu badaczy w poszukiwaniu odpowiedzi na to pytanie podkreśla problem sensu życia, przyjmując, że kierunkowość ludzkich działań wiąże się z p o s z u k i w a n i e m sensu, a l e i p o c z u c i e sensu jest warunkiem właściwego funkcjonowania. Samo posiadanie koncepcji sensu życia nie gwarantuje zrodzenia się poczucia sensu życia. Cechą najbardziej specyficzną dla osoby ludzkiej jest nastawienie na sens i wartość. Aby koncepcja życia człowieka spełniała swe pozytywne funkcje, musi się charakteryzować określoną strukturą wartości, które często stają się celami życiowymi. Nie chodzi tu o dowolne wartości, lecz o takie, które człowiek lub grupa społeczna uważa za godne, które wypływają z aksjologicznej koncepcji człowieka. A zatem źródłem i podstawą refleksji aksjologii ogólnej są przede wszystkim zagadnienia związane z ontologiczną strukturą wartości.

Przedmiotem badania aksjologii pedagogicznej są wartości pedagogiczne, na które składają się treści spełniające następujące warunki:

- cenności inherentnej, tzn., że są one ważne ze względu na samą treść przedmiotu poznania;
- cenności formalnej, tzn., że są konieczne wszystkim i umożliwiają rozwój w innych dziedzinach;
- cenności instrumentalnej — służą rozwojowi człowieka.¹

Krzysztof Konarzewski² stwierdza, że aksjologia pedagogiczna zajmuje się formułowaniem celów wychowania, badaniem ich spójności i uzasadnianiem ich przez odwołanie się do określonych systemów wartości człowieka.

Dotychczas w naukach pedagogicznych preferowane było wyprowadzanie celów wychowania na podstawie przesłanek ideowo-politycznych. Bardzo często używano zamiennie pojęcia „cel” i „wartość”. Wnikliwe spojrzenie pokazuje jednak, że zależności między tymi pojęciami mogą układać się różnie; co więcej, układ tych stosunków może mieć istotne znaczenie dla budowania koncepcji wychowania. Jak wiemy, wartości określają jakość bycia — istnienia, są standardem sposobu życia, zaś cel jest deklaracją wywołania określonych zmian, dotyczących osoby ludzkiej lub świata społecznego.

W teorii pedagogicznej często bywało tak, że wartości sprowadzało się do treści pojęć, a więc ważniejsze było to, co o wartościach myślimy niż to, jaki jest ich rzeczywisty byt. A więc system wychowawczy oparty na wartościach będących jedynie treściami pojęć abstrakcyjnych, zmierzający do określonego ideału, który nie był osadzony w bycie realnym, budzić musi wiele zastrzeżeń. A taka była wersja pedagogiki lat siedemdziesiątych, kiedy to cele i ideały wyprowadzało się w kontekście określonej ideologii. A ponieważ wartości te bywały zmienne i miały zazwyczaj charakter haseł, przeto stawały się mało przydatne w praktyce.

Gdy określa się człowieka w systemie wartości bez zrozumienia ontycznej budowy jego sposobu istnienia oraz powiązań historyczno-antropologicznych, niemożliwe jest organizowanie właściwych procesów wychowawczych.

Przyjmując wizję człowieka z punktu widzenia antropologii filozoficznej napotykamy na różne koncepcje, które mogą okazać się mało przydatne dla teorii wychowania. W takiej sytuacji zadaniem aksjologii pedagogicznej jest budowanie takiej teorii człowieka, która powinna przejmować i dostosowywać do swoich potrzeb osiągnięcie filozoficznego poznawania istoty bytu człowieka, dostarczać wartości wynikające z natury ludzkiej i potrzeb społecznych. Dlatego też przed aksjologią pedagogiczną staje podstawowe zadanie, polegające na wypracowaniu aksjologicznej teorii człowieka i wiążącej się z nią problematyki wychowawczej.

Tworząc systemy wychowawcze i stosując je w praktyce pedagogicznej, nie można pominąć wpływu aksjologii na skuteczność działań wychowawczych. Obecnie w programach studiów kształcenia nauczycieli brak jest dostatecznej refleksji aksjologicznej.³ Istotnym elementem kwalifikacji nauczyciela, mającym wpływ na jego postępowanie, jest aspekt aksjologiczny. Pozwala on nauczycielowi dostrzegać i kształtować te wartości wśród młodzieży, które wyrastają z potrzeb rzeczywistego rozwoju człowieka.

W tym miejscu rodzi się problem przygotowania do zawodu nauczyciela. Jest to zagadnienie nienowe i zaprzatające nie tylko polską myśl pedeutologiczną. Ekspozowane było i jest w różnych raportach światowych.⁴ Dowodzi to

światowej rangi poruszonego tu problemu i ma szczególną wymowę w okresie rewolucji społecznej.

Jean Thomas⁵ zwraca uwagę na potrzebę respektowania pedagogicznej autonomii nauczycieli, bez względu na to, czy system edukacyjny danego państwa jest scentralizowany. Rodzą się przy tym nowe problemy: 1) Czy obecny system kształcenia nauczycieli w Polsce umożliwia uświadomienie istoty tej potrzeby u kandydatów na nauczycieli? 2) Na ile kandydaci do zawodu nauczycielskiego mają świadomość granic autonomii pedagogicznej? 3) Czy obecna edukacja nauczyciela uwzględnia trudną a zarazem fascynującą epokę, która wymaga obrony i pielęgnacji podstawowych wartości związanych z istotą człowieka?

Jeżeli chcemy wykształcić nauczyciela, prawdziwego humanistę, możemy to uczynić jedynie w drodze edukacji humanistycznej w aspekcie społecznym. Humanizm oznacza tu rozwijanie myślenia i kształtowanie wartości zorientowanych na człowieka oraz na nieustanne kreatywne przekraczanie granic jego ludzkiej kondycji. Dlatego edukacja humanistyczna w uczelni pedagogicznej winna mieć charakter powszechny, tzn. obejmować wszystkie kierunki. Humanizm zakłada, że człowieka obowiązuje nie tylko refleksja nad samym sobą, ale również nad światem przyrodniczym i społecznym, w którym żyje.

To dzięki kształceniu aksjologicznemu człowieka dajemy mu wizję rozwoju świata i możliwości rozumienia natury ludzkiej. Jest to system wartości ściśle ze sobą powiązanych, ułatwiających człowiekowi integrację różnych wymiarów ludzkiego widzenia świata oraz określenie w nim własnego miejsca.

We współczesnej praktyce kształcenia nauczycieli dominuje orientacja technologiczna nad orientacją humanistyczną, a w nikłym stopniu dostrzegany jest wymiar aksjologiczny.

Źródłem i celem orientacji technologicznej w kształceniu nauczycieli jest przygotowanie ich do realizacji zadań dydaktyczno-wychowawczych w kategoriach behawiorystycznych, u podstaw których leży zasada determinizmu sytuacyjnego. Osobowość człowieka kształtuje się w drodze wzmocnień zewnętrznych, odrzucając model człowieka aktywnego i samodzielnego. Wychowanie sprowadza się najczęściej do tresury, która oparta jest na nagradzaniu i karaniu. „W tak rozumianym kształceniu zawodowym — pisze Henryka Kwiatkowska — nie ma większego zapotrzebowania na ogólne systemy wiedzy teoretycznej. W koncepcji tej sprowadza się działanie nauczycielskie do struktury prostych czynności [...]”⁶

Orientacja humanistyczna w kształceniu nauczycieli wyrosła na gruncie krytyki koncepcji nauczyciela-technologa. Nowy sposób kształcenia nauczycieli, wynikający z antropocentrycznego prądu humanizmu, przyjmuje, że dobry nauczyciel to dobry człowiek, odznaczający się empatycznym stosunkiem do ucznia. To co stanowi o istocie człowieka — to jego ludzki kontekst. Najważniejszym celem ludzkiego działania (istnienia) jest nieskrępowany roz-

wój wszystkich twórczych założeń natury ludzkiej, pełna realizacja człowieczeństwa, tj. tych właściwości duchowych, którym człowiek zawdzięcza swoje miejsce w hierarchii istot żywych.

Podstawowa teza humanizmu wyklucza wszelkie ewentualności, w których jeden człowiek pozostawałby dla drugiego narzędziem w osiągnięciu egoistycznych celów. W relacji nauczyciel — uczeń dominuje nie tyle zasada interakcji, ile zasada uczestnictwa. Głównym celem studiów pedagogicznych w aspekcie orientacji humanistycznej nie jest zatem poznanie, jak uczyć i wychowywać innych, lecz jak im umożliwić uczenie się, jak dobrze używać siebie jako instrumentu antropologicznych działań.⁷

Orientacja aksjologiczna w kształceniu nauczycieli staje się dziś koniecznością. Zadanie wypracowania aksjologicznej koncepcji człowieka, mającej stanowić podstawę wychowania, wymaga wielu wspólnych wysiłków różnych nauk społecznych. Rola wiodąca przypada tu jednak nowej dziedzinie, jaką jest aksjologia pedagogiczna, dla której podstawowym problemem jest określenie człowieka w systemie wartości historyczno-antropologicznych. Ideą wiodącą jest maksymalizacja szans rozwojowych człowieka. Celem jej jest wskazanie tych wartości, w których człowiek realizuje się jako wartość. Cenniejsze te są czynnikiem, który nie tylko twórczo dynamizuje rozwój człowieka i kształtuje jego osobowość, lecz także w procesie wychowania uzasadnia dobór treści, metod i celów wychowawczych.

Wychowanie jest tu rozumiane jako wyzwolenie ludzkiej energii w celu poznania wartości i kształtowania aksjologicznych przekonań dotyczących postępowania zgodnego z przyjętym systemem wartości. W związku z tym wychowanie jest terenem ścierania się interesów różnych grup społecznych, jest to przygotowanie człowieka nie do świata zastanego i nie do takiego świata, jakim on będzie, lecz do działania w świecie zastanym na rzecz świata, jakim on być powinien.⁸

Najbardziej więc racjonalnym modelem działania może być wychowanie stymulująco-kreatywne. Rezultatem takiego wychowania nie ma być tworzenie jakiegś gotowej osobowości, lecz pobudzanie, wyzwalamie natury ludzkiej w kierunku uczenia się życia godnego człowieka. Wartości w wychowaniu są tym, co człowieka ukierunkowuje i tworzy jego osobę we wszystkich wymiarach egzystencji. Wartości same przez się nie integrują osoby. Podmiotem integracji jest człowiek zdolny do wartościowania w samym sobie, do oceny wartości leżących poza nim, do ukierunkowania się na nie, zdolny do ich asymilacji, do wbudowywania ich w system indywidualnych zachowań.

Człowiek stoi wobec trzech możliwości wyboru i przeżywania wartości, adekwatnie do trzech perspektyw podmiotowego postrzegania siebie i otaczającego świata.

Pierwszą perspektywę wyznacza model egzystencji spełniającej się w czasie, w którym egzystencja kształtuje się w „teraz” w ścisłym powiązaniu

z „przedtem” i „potem”. Odcinek życia „przedtem” jest wyrazem doświadczenia życiowego jednostki. Sytuacja „potem” związana jest z indywidualną kreatywnością człowieka. Sytuacja „teraz” jest jakby syntezą doświadczeń „przedtem” i dążeniem w „potem”. Centralną pozycję w podejściu recentywistycznym dla człowieka i jego wartości zajmuje kategoria „teraz”. Sądzić należy, że nie może być w ogóle mowy o podmiotowości człowieka, jeżeli nie będzie ona rozpatrywana z perspektywy terażniejszości z tendencją ku przyszłości. Stąd też źródła aktualnego odczuwania stanu „bycia podmiotem” należy upatrywać w procesie aktualizacji aksjologicznej. „Każda wartość wychowawcza znajduje dla siebie uprawomocnienie w czasie terażniejszym.”⁹ Historyczne wartości wychowawcze dlatego okazują się wartościami, że są postrzegane w perspektywie recentywistycznej, że terażniejsze na nie zapotrzebowanie wynika z pozytywnego do nich stosunku. Historia aksjologii pedagogicznej nie miałaby dla współczesnej praktyki wychowawczej istotnego znaczenia, gdyby nie moment recentywistyczny, który przekształca przeszłość historyczną w „teraźniejszość przyszłości” i dzięki czemu trwać może dialog między tradycją a terażniejszością w wychowaniu.

Druga perspektywa mająca wpływ na preferencje wartości jest wyznaczona kategorią struktury osobowości, typem temperamentu, ogólną sprawnością intelektualną, posiadaną kulturą. Dobra kulturalne tworzą układy scalone i mają strukturę aksjocentryczną, tzn. organizują się wokół wartości normatywnych i tym różnią się od układów naturalnych. Według Bogdana Nawroczyńskiego¹⁰ ideał wykształcenia opiera się na scalaniu w jedną harmonijną i rozwijającą się całość duchową dwu czynników: jednym z nich są wartościowe i przy tym różnorodne dobra kulturalne, a drugim przyswajająca je sobie ze wzrastającą dozą aktywności, samodzielności i twórczości, jednostka ludzka. Nie jest więc obojętne z jakimi treściami kultury zapoznaje się student w toku studiów, jak również i to, jaką wartość stanowią one w jego praktyce życiowej.

Trzecia z interesujących nas tu perspektyw koncentruje się w kategoriach społecznych. Istotnym twierdzeniem — głównie socjologów z kręgu analizy egzystencjalnej — jest to, że wartości traktuje się jako przedmioty lub przekonania, idee uznawane w grupie społecznej i internalizowane przez jednostkę jako koncepcje o normatywnym lub nienormatywnym charakterze. W ujęciu Stanisława Jałowieckiego, wartości — „to te rzeczy, idee, jednostki i grupy społeczne, które posiadają na tyle istotne znaczenie dla funkcjonowania społeczeństwa lub poszczególnych grup, że zarówno te grupy, jak i społeczeństwa wywierają nacisk w kierunku ich akceptacji, sankcjonując jednocześnie zachowanie wg stopnia tej akceptacji.”¹¹ A więc wartości kształtują się i realizują w trakcie obiektywnej działalności człowieka. Mogą być podstawą integracji lub dezintegracji jednostki ze społeczeństwem. Dzięki mechanizmowi internalizacji system naczelných wartości społeczeństwa może przekształcać się w system wartości jednostki.

Te trzy przedstawione orientacje podniesione do rangi paradygmatu metodologicznego aksjologii mogą stanowić przyczynek do poznawania i kształtowania wartości wychowawczych. Zatem w kształtowaniu aksjologicznym studentów, przedstawiając spojrzenie reentywistyczne na kształtowanie się wartości, należy wyraźnie podkreślić, że czym innym jest wychowanie „dla przyszłości”, a czym innym „przyszłość wychowania”. W dzisiejszych koncepcjach wychowania wydaje się, że dominuje aksjologia „jutra” nad aksjologią „dziś”. Myślę, że programując wychowanie należy je widzieć w kategoriach podmiotowo-reentywistycznych.

Jak można określić zadania aksjologii pedagogicznej w kształceniu nauczycieli?

Najprościej mówiąc, aksjologia określa i bada, które wartości ze znanych systemów są godne, by je uznać za najwyższe. Zadaniem aksjologii jest dostarczyć wychowawcy wartości, a nie kreślić wizje całościowej przebudowy człowieka. Przyjmując kryteria wyboru wartości, nie należy stosować kryteriów związanych z określoną ideologią czy „modą aksjologiczną”. Podstawowym elementem może być i powinna aksjologiczno-antropologiczna koncepcja człowieka.

Sądzę, że zajęcia z aksjologii pedagogicznej mogą spełnić to ważne misyjne zadanie przygotowania studentów do zawodu nauczycielskiego w zakresie ontycznej budowy człowieka. Dlatego przed systemem kształcenia nauczycieli i samą pedagogiką staje dzisiaj podstawowe zadanie, polegające na wypracowaniu aksjologicznej teorii wychowania i wprowadzeniu tej tematyki do programów nauczania.

PRZYPISY

¹ Cz. Herod, A. Pytlak, *Aksjologia pedagogiczna (przedmiot, zakres, metody)*, „Nowa Szkoła” 1973 nr 11, s. 19.

² K. Konarzewski, *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, Warszawa 1982, s. 8.

³ A. Rumiński, *O potrzebie aksjologii w pedagogice*, „Nowa Szkoła” 1989 nr 2, s. 88.

⁴ *Uczyć się, aby być* [Raport Międzynarodowej Komisji do Spraw Rozwoju Edukacji UNESCO]. Aut. Edgar Faure i in. Przeł. [z fr.] Zofia Zakrzewska.

⁵ J. Thomas, *Edukacyjne problemy współczesnego świata*, Warszawa 1980, s. 172.

⁶ H. Kwiatkowska, *Nowa orientacja w kształceniu nauczycieli*. Warszawa 1988, s. 23.

⁷ Ibidem, s. 40.

⁸ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, t. 1, Warszawa 1979, s. 37.

⁹ R. Urbański, *Wartości wychowawcze w perspektywie recentywistycznej*, „Ruch pedagogiczny” 1989 nr 2—3, s. 60.

¹⁰ S. Wołoszyn, *B. Nawroczyńskiego filozofia kultury*, „Kwartalnik Pedagogiczny” 1983 nr 2.

¹¹ S. Jałowiecki, *Wartości jako kategoria socjologiczna*, „Kultura i Społeczeństwo” 1976 nr 4, s. 213.